

- Cel w aspekcie etycznym

CEL (gr. τέλος [telos], τὸ οὗ ἕνεκα [to hóu héneka], σκοπός [skopós], πέρας [peras]; łac. finis, terminus) — to, ze względu na co następuje działanie; to, co stanowi kres działania.

Terminy oznaczające c.: „τέλος” — oznacza granicę, kres, kraniec, który osiąga lub może osiągnąć działanie, powstawanie czy rozumowanie; niemożność pójścia w nieskończoność, która pozostawiałaby działanie bezskutecznym, powstawanie niedokończonym a rozumowanie niepełnym i niedowodliwym; ukazuje, że to, co jest skończone, jest doskonałe („operis alicuius perfectio et absolutio”), np. dusza czy sylogizm. Terminami synonimicznymi „τέλος” są pojęcia „σκοπός” i „πέρας” oraz łac. finis, terminus. Podstawowe rozumienie c. oznacza: to, ze względu na co coś jest lub działa, motyw działania (gr. τὸ οὗ ἕνεκα, łac. finis cuius gratia); c. wyraża też jedną z odpowiedzi na pytanie „dzięki czemu?”, stawiane w kontekście wszelkiego stawania się i ruchu (gr. διὰ τί [diá ti], łac. propter quid).

Terminy oznaczające brak c. lub to, czemu się c. przeciwstawia: „ἀναγκαῖος” [anankáios] — konieczny; możemy wskazać na konieczność absolutną, gdzie c. nie występuje, oraz na konieczność hipotetyczną, która c. nie wyklucza, ale go sobie podporządkowuje; „ἀτελής” [atelés] — niedokonany, nieskończony, niedoskonały; „αὐτόματος” [autómatos] — samorzutny, przypadkowy, rozumiany też jako bezcelowy. Przeciwstawienie się temu, co zachodzi zawsze lub najczęściej — pojęciem synonimicznym jest τύχη [tyche] — los, traf.

C. stanowi czynnik wchodzący w sposób analogiczny w strukturę wszelkiego działania. W filozofii c. może być rozumiany jako: 1) coś, co kończy działanie (kres działania) — finis terminus, finis qui; 2) czynność (aktualizacja), dzięki której osiąga się zamierzone dobro — finis quo; 3) osoba, do której dobro pożądane podporządkowuje czynnik pożądający — finis qui; 4) motyw, ze względu na który powstaje czynność (działanie) — finis cuius gratia. Decydujące znaczenie przy interpretacji działania ma rozróżnienie pomiędzy c. jako kresem działania a c. jako motywem działania. Kres jest etapem zamykającym (kończącym) działanie, jednak przy wyjaśnianiu istoty działania kres jest warunkiem niewystarczającym — nie jest bowiem ostateczną racją powstawania i istnienia działania. Dopiero c. jako motyw, ze względu na który zaczyna się działanie (wytrącenie bytu z bierności, możności do działania), jest racjonalnym i rzeczowym uzasadnieniem wszelkiego działania. W wyjaśnianiu działania została uwzględniona zarówno rola przedmiotu — „to, ze względu na co następuje działanie”, jak i realna łączność z podmiotem poprzez motyw.

C. utożsamia się z dobrem jako właściwością transcendentálną bytu, ostatecznie uzasadniającą wszelkie działanie. C. wyróżniany osobno ze względu na funkcję — jest dobrem, o ile doprowadza do działania (pożądanie) i aktualizuje działanie. Nie jest on z tego powodu tylko poznawczym ujęciem dobra, ale stanowi realny wyraz amabilnego sposobu istnienia bytu. Dlatego dążenie do dobra i upodobanie w dobru (miłość) jest realizacją działania, którego c. stanowi podstawę. Stąd rolę poznawczego sformułowania transcendentálnego dobra jako c. pełni zasada celowości — omne agens agit propter finem (wszystko, co działa, działa dla celu); wprost jako c. określa się przyczynę celową, która jest

uznawana za realny czynnik (składnik) bytu i rację sprawstwa, traktowaną analogicznie dla całej rzeczywistości.

Powiązanie c. z transcendentálním dobrem pozwala na racjonalne wyjaśnianie wszelkich zmian zachodzących w świecie. Szczególną rolę pełni c. w wyjaśnianiu ludzkiego wolitywnego działania, które ze względu na swój relacyjny charakter domaga się ostatecznego odniesienia do dobra. Dlatego c. służy do wyjaśniania i interpretacji zasadniczych dla człowieka dziedzin życia osobowego: poznania, moralności, sztuki i religii.

Bibliografia: E. Geblewicz, *Analiza pojęcia c.*, PF 35 (1932), 233–244; J. de Finance, *La finalité de l'être et le sens de l'univers*, w: *Mélanges Joseph Maréchal*, Bru 1950, II 141–158; T. Żeleźnik, *O właściwą interpretację finalizmu tomistycznego*, RF 12 (1964) z. 1, 53–63; Krąpiec Dz VII 178–193, 463–468; M. P. Lerner, *Recherches sur la notion de la finalité chez Aristote*, P 1969; M. A. Krąpiec, *Czy człowiek bez c.?*, CzK 6–7 (1995), 5–36.

Paweł Gondek

Cel w aspekcie etycznym to kres świadomego działania; w sensie przedmiotowym — przedmiot zamierzonego działania, punkt do którego działanie jest skierowane lub skutek działania; w sensie podmiotowym — racja, powód lub motyw działania.

W etyce pojęcie c. występuje w związku z określeniem powinności moralnej (moralnego dobra i zła czynu) oraz z ujęciem wyznaczników moralności aktu ludzkiego.

Zwolennicy deontologizmu definiują powinność oraz moralne dobro i zło czynu z wyłączeniem c., poprzez zgodność czynu z nakazem autorytetu zewnętrznego (heteronomia) lub wewnętrznego (autonomia) w stosunku do podmiotu czynu; inni określają powinność, a następnie moralne dobro i zło czynu, przez jego stosunek do ostatecznego c. człowieka, czyli dobra uznawanego za najwyższe (teleologizm), które jednocześnie uszczęśliwia człowieka (eudajmonizm). W zależności od sposobu rozumienia dobra oraz osób, które w działaniu stanowią dobro najwyższe jako przedmiot działania celowego, teleologizm przybiera postać: 1) hedonizmu (dobro najwyższe i szczęście polegają na doznawaniu zadowolenia) indywidualistycznego (Arystyp z Cyreny) lub społecznego, zw. utylitaryzmem (J. Bentham, J. S. Mill, M. Schlick, V. Kraft); 2) perfekcjonizmu, głoszącego, że najwyższym dobrem jest samourzeczywistnienie (Arystoteles, E. Fromm, M. Oraison). Zwolennicy teleologizmu usiłują wykazać, że moralna powinność i moralne dobro czynu mają obiektywne uzasadnienie (niezależne od wszelkiego nakazu) w podstawowych potrzebach człowieka, których zaspokojenie jest c. i właściwym motywem wszelkiego działania. Powinność moralną uważa się więc za powinność stosowania odpowiedniego środka do c., uwarunkowaną pragnieniem tego c.; wyraża się ją w zdaniu warunkowym, a więc prakseologicznie, a nie aksjologicznie (aksjologia).

Teleologizm etyczny popełnia tzw. błąd naturalistyczny, polegający na tym, że istotę moralności oraz moralnej wartości czynu definiuje c. rozumiany jako zamierzony skutek działania (naturalizm etyczny), przekreślając swoiste cechy moralności — bezwarunkowość (kategoryczność) powinności moralnej i bezinteresowność moralnego dobra. Tymczasem czyn nie staje się moralnie powinny i odpowiednio moralnie dobry przez to, że jest środkiem do ostatecznego c., chociaż do niego prowadzi.

Ponieważ powinności moralnej i dobra moralnego nie można adekwatnie wyrazić przez relację środka do ostatecznego c. człowieka, nie wynika z tego, że można je określić z pominięciem kategorii c. w ogóle. Czyn jest moralnie dobry dzięki temu, że jest aktem afirmacji osoby (a w wielu wypadkach także bytów pozaosobowych) ze względu na jej własną wartość (godność), czyli z wyłączeniem innych c. działającego podmiotu. Godność osoby, ku której akt działającego jest skierowany (personalizm w etyce), jest miarodajna w sposób konieczny i wystarczający; osoba przez swą godność jest c. dla siebie (c. wsobny) i na mocy swego istnienia ustanawia dla wszystkich osób (nie wyłączając własnej) powinność afirmowania jej w tym charakterze. Ta powinność jest powinnością moralną, zaś wartość czynu afirmującego tę godność dla niej samej jest moralnym dobrem tego czynu; powinności tej przysługuje bezwarunkowość, a cechą realizującego ją czynu jest bezinteresowność. Właściwą racją i przedmiotem tej powinności jest osoba jako c. wsobny, i dlatego moralnej powinności oraz moralnego dobra czynu nie można zdefiniować z pominięciem c.; dzieje się to jednak na innej zasadzie, aniżeli w teleologizmie etycznym (w przesadnej reakcji na deontologizm).

C. występuje w etyce również przy określaniu wyznaczników moralności czynu ludzkiego, tj. intencji działania, czyli motywu (*finis operantis*), skłaniającego podmiot do działania, oraz tzw. przedmiotu (*finis operis*), czyli tego, ku czemu działanie zmierza obiektywnie, niezależnie od intencji działającego. W obu przypadkach (intencja, przedmiot) c. działającego i działania pełni z osobną rolę warunku koniecznego i zarazem niewystarczającego dla określenia moralnego dobra czynu, tj. jego zgodności z normą, podczas gdy stwierdzenie niezgodności któregośkolwiek z nich z tą normą wystarcza dla określenia moralnego zła czynu.

Bibliografia: T. Steinbüchel, *Der Zweckgedanke in der Philosophie des Thomas von Aquino*, Mr 1912; Woroniecki KEW I 20–32, 123–200; J. Maritain, *Neuf leçons sur les notions premières de la philosophie morale*, P 1950; J. Keller, *Etyka*, Wwa 1954, I 45–819; A. Antweiler, *Der Zweck in Religion und Moral*, FZPhTh 71 (1957), 273–316; T. Ślipko, *Obiektywizm c. w etyce chrześcijańskiej*, Homo Dei 30 (1961), 317–322; J. Zurcher, *L'homme, sa nature et sa destinée*, P 1963, 36–58, 180–212; M. H. Szymeczko, *C. i wzór w etyce św. Tomasza z Akwinu*, Lb 1965 (mps BKUL); W. Tatarkiewicz, *Droga do filozofii i inne rozprawy filozoficzne*, Wwa 1971, 211–321.

Tadeusz Styczeń